

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 300 (2015), 240 – 247

UDC 314.11 (09) (574+430)

Problem of the origin of migration flows in KZ

Apendiev T.A.

timur.apendiev@mail.ru

PhD Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov, Almaty, Kazakhstan

Key words: diaspora, demography, deportation, the Germans, migration, territory, Assembly, relocation, ethnicity, nation, multiethnic country, politics, national and cultural centers.

Abstract. This article investigated the problem of the emergence of the German diaspora in Kazakhstan and its current development. Written by a comparative analysis of the content and determines the specific character of the German community in the territory of present-day Kazakhstan and systematically makes some conception of the history and prospects of development of the diaspora.

ӘОЖ: 314.11 (09) (574+430)

Қазақстан аумағында неміс диаспорасының миграциялық толқынының пайда болу мәселелері

Әпендиев Т.Ә.

timur.apendiev@mail.ru

ҚР БФМ ФК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының PhD докторантты, Алматы, Қазақстан

Кілт сөздер: диаспора, демография, депортация, немістер, миграция, территория, Ассамблея, қоныстану, этнос, ұлт, көпұлтты мемлекет, саясат, ұлттық-мәдени орталықтар.

Түйіндеме. Бұл мақалада Қазақстан аумағында неміс диаспорасының пайда болуы мен оның бүгінгі таңдағы даму мәселесі зерттелген. Мақала авторы, салыстырмалы және контент талдаудың көмегімен қазіргі Қазақстан аумағындағы неміс диаспорасының өзіне тән ерекшеліктерін көрсетті. Сонымен қатар атаптыш диаспораның тарихы мен ертеңіне байланысты жүйелі түрде тұжырымдама жасаған.

Диаспора – бұл өте ауқымды ғылыми ұғым ретінде өзіндік бірнеше мағыналарға ие. Мәселен, диаспора дегеніміз өзінің тарихи отанынан тыс географиялық ареалда өмір сүретін және сол жерде ұйымдастықан, тұрақты этникалық топтарды құрып, сондай-ақ өздерінің жеке тұлғалық қауымдастығын дамытуға бағытталған әлеуметтік институт құруға тырысады. Демек, атаптыш ұйымды құру арқылы диаспора өзінің ұлттық ерекшеліктерін сақтауға, халықтың мәдени құндылықтарын өзге аумақта таратуға, ері оны дамытуға тырысады. Сонымен қатар кез келген диаспора халықтық консолидацияны кемелдендіруде отандастарымен тығыз қарым-қатынас орнатуды мақсат тұтады.

«Диаспора» ұғымының пайда болуы геосаяси көлемде бірнеше факторлар және тарихи оқиғалармен байланысты, яғни атаптыш ғылыми ұғым геосаяси ұғымның өзгеріске ұшырауының және оған өзге ұлт өкілдерінің қоныстануының жемісі болып табылады.

Үшінші мынжылдықтар тоғысында Еуропа түпкілікті түрде екі ірі ұлттық негізге байланысты территориялық өзгерісті бастан кешірді.

Біріншіден, өткен ғасырдың басында Осман империясының біртіндеп ыдыраумен және бірінші дүние жүзілік соғыстың негізінде Габсбургтер мен Романовтар империясының тарих сахнасынан ғайып болумен тығыз байланысты [1].

Ал екіншіден, ірі аумақтық өзгеріс аз уақыт бұрын ғана орын алған еді. Сөзімізді дәйектейтін болсақ, XX ғасырдың соңғы ширегінен бастап, шығыс еуропалық коммунистік режимнің қолшоқпараты болып келген КСРО, Югославия және Чехословакия сияқты мемлекеттер өмір сүруін тоқтатып, жана елдер тарих сахнасына келді.

Үшіншіден, соңғы жылдары диаспораға жана феномен беріп келе жатқан қарқынды даму үстіндегі миграциялық толқын. Әсіресе, еңбек миграциясы дамыған мемлекеттердің ұлттық құрамын біршама өзгертип келеді.

Диаспора ұғымының кең қанат жауының негізгі себептерінің бірі ретінде озық әрі арзан технологиялардың дамыған елдерде жасалуы. Демек, мұндай нано, айти технологиялар бүгінгі заманның коммуникативті трендіне айналды деп атап көрсетуге болады. [2].

Соңғы он жыл ішінде диаспораның пайда болуы мен эволюциясы сынды жалпы теориялық мәселелерге байланысты ғылыми еңбектер көптеп жарық көрді.

Нәтижесінде диаспораның бірнеше аспектілері мен оның даму үрдісі әр түрлі санатта зерттелді, яғни оның қандай ұлттық азшылықта бағытталғандығы жетекші негізге алынады.

Социолог, этнограф, философ, құқықтанушы, саясаттанушы, психологиялардың зерттеуі, негізінен алғанда мынадай мәселелер төңірегінде топтасады: диаспораның теориялық-әдіснамалық базасы, ұғымының мәні мен мазмұны, диаспораның шарттары, типологиясы және даму қарқыны. Яғни, атальмыш ұғымының үndeуінә жауап қайтаруда диаспора мәселесінің төңірегінде әр түрлі ғылым салаларының интеграциясы жүреді.

Бүгінгі таңда Қазақстанда 130-дан астам ұлт пен ұлыс өкілдері бейбіт өмір сүруде. Бұл, әрине, мемлекетіміздің ұлкен байлығы ғана болып қоймай, бізге орасан зор міндеттер жүктейді. Өйткені қөп ұлтты ел өз ішінде барлық ұлттар мен ұлыстардың арасында тенденкті сақтауы тиіс. Себебі біздің қоғамымызды кемел деңгейге жеткізуің басты формуласы – ол барлық ұлттар мен ұлыстардың консолидациясы мен өзара тенденгі. Атальмыш мақсатқа жету үшін мемлекет барлық этностар және ұлыс өкілдерімен тығыз қатынас орнатады. Яғни бұл транспарентті қоғамның интеграциялық толқыны іспеттес.

Мысалы, ширек ғасыр ішінде елімізде өмір сүріп жатқан барлық ұлттар мен ұлыстар өкілдерінің ұлттық-мәдени орталықтары ашылды.

Ал 1995 жылдың 1 наурызынан бастап, мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығымен Қазақстан халықтар Ассамблеясы құрылды. Атальмыш үйымының мақсаты – мемлекеттің ұлттық саяси мәселелерді шешуде жетекші рөл атқару.

Өз туы астына 820-дан астам этно-мәдени бірлестіктерді интеграциялай отырып, Қазақстан Халықтар Ассамблеясы қоғамдық келіссөздің жетекші звеносына айналып, азаматтық қоғам мен мемлекеттің жана мүмкіндіктерін тудырып отыр.

Қазақстан Халықтар Ассамблеясы (ҚХА) этносаралық сұраптар бойынша, орталық және жергілікті атқарушы органдардың жұмысын орындауда негізгі ұйымға айналып келеді. Мұндай жұмыстар этносаралық мәселелер негізінде акпараттық, білім, тәрбие, құқық және халықаралық аспектілерді қамтиды [3.1].

Ассамблеяның тәрагасы – Президенттің өзі, яғни елбасы Конституцияның кепілі ретінде үйымның қоғамдық-саяси статусын барынша жоғарылатып түрғандығы айқын. Оның жоғарғы үйимы – ҚХА сессиясының шешімін барлық мемлекет ұйымдары қарауга және онымен санасуға міндетті.

Елімізде 88 этникалық жалпы білім беретін мектептер жұмыс жасайды, оларда сабак өзбек, тәжік, үйгыр және украин тілдерінде жүргізіледі. Ал 108 мектепте 22 этностиң тілдері қосымша пәндер ретінде өтеді. 190 мамандандырылған лингвистикалық орталықтарда 30-дан астам этностиң тілдері оқытылады.

Жыл сайын Бейбітшілік және келісім сарайында ҚХА сессиясы өткізіледі. Гимаратта этно-мәдени бірлестіктердің орталықтары жұмыс жасайды. 2010 жылы Ассамблеямен бірге Бейбітшілік және келісім сарайында ұлттық костюмдердің мұражайы ашылды [3.2].

Қазақстандағы ең ірі диаспоралардың бірі – немістер. Өткен ғасырдың 80-ші жылдарына дейін елде жарты миллионға жуық неміс ұлты өкідері тұрган еді, яғни олар республикадағы ең ірі үш диаспораның қатарында болатын. 1980-ші жылдардың ортасынан бастап, Алманияға немістердің көптеп қоныс тебу үдерісі басталды. Әрине, мұндай миграциялық толқын немістердің санын азайтқанымен, соңғы жылдары олардың санының тұрақталуы байқала бастады.

Қазақстандағы неміс диаспорасының тарихы екі ғасырдан астам мерзімді қамтыды. Ресей империясында неміс диаспорасы алғаш пайда болған елдердің бірі – Қазақстан болатын. Ресейдің әскери экспедицияларының қатарында болған немістер патша үкіметінің бүйрығы бойынша, елдің шығыс аймақтарында қызмет атқарды. Неміс дворяндары I Петр патшаның шақыртылуымен патшаның әскер қатарында жұмыс жасады. Кейіннен Ресей Фылым Академиясында да атальыш ұлт өкілдері еңбек етті.

1734 жылы сондай экспедициялар кезінде Фридрих Миллер Солтустік Қазақстан тұрғындарының тұрмыс-тіршілігі, географиялық ортасы жөнінде еңбектер жазды. Осы кезеңдерде Иван Дмитриевич Бухгольц Алтай өлкесі мен Зайсан көлінің аудандарын зерттеп, алғашқы Омбы бекінісінің іргесін қалады. Петр-Симон Паллас және Евгений Эверсман Орталық пен Батыс Қазақстан аймақтарына кешенді зерттеу жүргізді. Олар алғаш рет Каспий теңізінің деңгейі әлемдік мұхит деңгейінен төмен жатқандығын және Каспий мен Қара теңіздерінің арасында байланыстың бар екендігі жөнінде ғылыми болжам жасады. XIX ғасырдың алғашқы жылдарында әлемге әйгілі математик Леонард Эйлер Орал теңізінің төменгі сағасын зерттеуге кірісті.

Ол алғаш рет Орал өзенінің картасын және Гурьевте алғашқы метеорологиялық тірек жасады. Балқаш-Ақкөл көлдерінің жүйелік генезисі жөнінде тұнғыш зерттеу жүргізген неміс ғалымы Александр Иванович фон Шренк болатын. Ол 1840-1843 жылдары Жонғар Алатауы ауданын зерттеп, барометр эффектісі негізінде оның ең биік шыңын анықтады. Өткен ғасырдың ортасында астроном Василий Яковлевич Струве Арал және Каспий теңіздерінің гидрографиялық картасын жасады [4.1].

Вильгельм Бартольд пен Фридрих Радловтың кітаптары негізінде көшпелі халықтың тұрмысы мен тіршілігі және салт-дәстүріне байланысты көптеген құнды мәліметтерді бүтінгі таңда еліміздің ЖОО-ның студенттері окуда. Қазақстанның қазба байлығына Е. Михаэлис, К. Вернер, фон Грент, А. Фридерикс сынды неміс ғалымдары кешенді зерттеу жүргізген. Атақты ботаник Э. Баумның есімімен Алматы қаласында саябақ жұмыс жасап келеді. Омбы генерал-губернаторы фон Шпингер қазақтың сұлтаны Шыңғыс Уәлихановпен тығыз қарым-қатынас жасаған және ағартушы ғалым Шокан Уәлихановтың ғылыми танымының артуына сүбелі үлес қосқан. Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы фон Кауфман жергілікті тұрғындардың ағартушылық мәселесімен айналысқан, дәрігер Александр Шварц Онтустік Қазақстан тұрғындарының дертеріне шипа жасаған [4.2].

XIX-XX ғасырлар аралығында республикада жұмыс жасаған ресейлік кәсіпкерлердің оннан бір белгілі немістер болатын. Мәсслен, Вили Пфафф Шымкент фармацевтика зауытының негізін қалады, Ганс Шпрингер Степногорскіде алтын өндіру фабрикасын құрды [4.3].

Алғашқы неміс елді мекендері елімізде өткен ғасырдың басында пайда бола бастады. I дүние жүзілік соғыстың басында олардың саны артып, географиялық қоныстану аймағы кеңейді. Столыпиндік аграрлық реформаның нәтижесінде немістердің саны тез ұлғая бастады. Өйткені патша үкіметінің саясатының жемісі ретінде, ауыл шаруашылық мәселелер сыртқы миграциялық толқынның есебімен толыға түсті. Дала өлкесінде алғашқы ірі неміс ошағы – Ақмола облысының Омбы уезінде пайда болды. 1915 жылға қарай Ақмола губерниясының аумағында ұзын саны 56 неміс поселкесі дүниеге келіп, 260 мың десятина жерде 27 мың адам ғұмыр кешті [5].

Еділ бойының немістері империяның азиялық белгіне қоныс табуға мүдделі болды, өйткені бұл жерлерге келген қоныстанушыларға 15 десятина жер өмір бойына сыйлық ретінде казынадан берілетін. Ақмола облысында әрбір қоныстанушы отбасына 54 десятина жер мемлекеттік қазынадан бөлінетін. Сонымен қоса өкімет миграциялық толқындың күшету мақсатында жат жерліктерге өзге де мемлекеттік жәрдемақылар мен женелдіктерді беруге даяр болды. Ақмола уезінде қарасты Рождественское елді мекеніне көшіп келгендерге 300 рубль ақша мен тегін үй берілетіндігі жөнінде қауесет тарап, аймаққа Самара мен Саратов губернияларынан адамдар ағылып келе бастады [13].

Тұнғыш неміс қоныстары 1880 жылдары Сырдария облысының Әулиеата уезінде пайда бола бастады. Олар Таврия губерниясының Самара мен Бердяев уезінің Новоузенск жерінен келген неміс-меннониттер болатын. Олар 1882 жылы Талас даласында 100 отбасынан тұратын 4 елді мекеннің іргесін қалады: Николайполь, Владимировка, Андреевка және Романовка. Олардың барлығы Николайполь қоғамының туының астына біріккен болатын. Жаңа қоныста діни бірлестік құра отырып, неміс диаспорасы 1890 жылы Орлов поселкесінің іргесін қалады.

1891-1892 жылдардағы Поволжье бойындағы астықтың шықпай қалуы мен ашаршылық немістердің Орталық Азия мен Қазақстан территориясына ең ірі миграциясын бастады. Ирі көшік-қон толқының арасында жүздеген колониялық отбасының мүшелері де болатын. Осы жылдары 84 отбасыдан құралған Ташкент уезінде қарасты Константиновский поселкесі пайда болды. Ұзын саны 482 адам ел аумағына көшіп келді [14].

1897 жылғы алғашқы империялық санақтың нәтижесі бойынша, Орталық Азия мен Қазақстанда 8870 неміс, оның ішінде 3020-сы қалада, ал 5850 адам уезде қоныс тепті. Ал империя бойынша 1 млн. 790 мың немістің 23,3%-і қалада тұрды [15]. Яғни, немістердің урбандалу үдерісі төмен болды, өйткені олар жер шаруашылығымен айналысқан болатын.

Алайда неміс диаспорасының урбандалу көрсеткіші өзге депортацияланған ұлт өкілдеріне қарағанда анағұрлым жоғары болатын. Әрине, бұл бірнеше тарихи факторлармен тығыз байланысты. Мәселен, немістер қазақ жерінде алғаш қалалық аймақтарға келіп қоныс тепті. Себебі олар империяның шенеуніктері, әскери азаматтар, дәрігерлер, жергілікті атқарушы биліктің өкілдері ретінде қалалық жерлерде өмір сүрді. Ал шаруашылыққа байланысты қоныс тепкен немістердің екінші толқыны, тек 1890 жылдардың басынан бастау алады.

Немістердің қоныстары қазақ жерінің облыстары мен аудандары бойынша былайша қоныстанған:

Облыстар, Территориялар	Қалалық қоныстар	Ауылдық қоныстар	Барлығы	Барлық халық саны бойынша үлес салмағы
Ақмола	700	4.091	4.791	0,702
Орал	125	36	161	0,025
Семей	71	29	100	0,015
Торғай	35	25	60	0,013
Астрахань губ. (Бөкей ордасы)	4	11	15	0,007
Сырдария	691	1.196	1.887	0,128
Жетісу	22	10	32	0,005
Закаспий (Манғышлақуезі)	2	1	3	0,0048
БАРЛЫҒЫ:	1.650	5.399	7.049	0,135

Қалалық неміс қоныстары негізінен алғанда өлкелік орталықтарда құрылды: Ташкентте - 554 және Омбыда - 437 адам, сондай-ақ Ақмолада - 205, Оралда - 95, Семейде - 47 адам.

Санақ кезінде көптеген неміс қоныстары Ақмола және Сырдария облыстарында пайда болды: Ақмолада - 1.178, Омбыда - 2.878, Әулиеатада - 682 және Ташкент уезінде - 512 адам. Олар 14 қоныстанушы поселкесін құрды: (Сырдария облысында - 6, Ақмола облысында - 8) [16].

Кебіне олар ұлттық біртектес аудандарды паналады. Әрине, бұл патша үкіметінің стратегиялық саясаты болатын. Сөзімізді дәйектейтін болсақ, өкімет белгілі бір жерге тек бір ұлт немесе этнос өкілдерін қоныстандыру арқылы сол жердің халық санын туыс адамдар есебінен көбейтіп, болуы мүмкін ұлттық не этнос аралық жанжалдардың алдын алуға тырысты.

Сондай-ақ діни, тілдік және тұрмыстық ерекшеліктерді өзге қазақ, орыс және украин халықтарынан сақтауға мүдделі болды.

Тек қана жекелеген отбасылар орыс, украин поселкелері мен хуторларына барып, жергілікті халықпен ассимиляцияға түсе бастады.

Торғай облысына негізінен Оңтүстік Ресейдің аудандарынан миграцияланды. Олардың барлығы Қостанай уезіне қоныс тепті. 1901 жылы бұл жерде алғаш неміс қонысы – Озерное, ал 1902 жылы – Надеждинка мен Воскресеновка, 1904 жылы – Нелюбинский, Семеновский және Викентьевский қоныстары құрылды.

1941 жылы шілдеде Кенес Одагының суропалық бөлігі мен Кавказдан немістерді депортациялау процесі бастау алды. Немістердің қоныстану ошағына жер шаруашылығы мен аргарлық ортасын ірі жерлері айналуы тиіс болды. Осыған орай, Новосибирь және Омбы облыстары, Алтай өлкесі, Қазақстан мен өзге де жақын жерлердің аудандары немістердің өмір сүру орталықтарына айналды. Қазақстандағы немістердің қоныс құру аймағы Қарағанды, Қостанай, Целиноград, Павлодар, Семей, Қекшетау, Жамбыл облыстары болып бекітілді. Тек қана 30.12.1955 жылғы Жарлық бойынша, арнайы қоныстар есебінен немістер алынғаннан кейін, олардың еркін көшіп-қонуына рұқсат берілді.

КСРО-ның түрлі аудандарында, оның ішінде Қазақстанда кезінде депортацияланған немістердің қоныс-жайларын жақсартуға мемлекет тараپынан қолдау көрсетіле бастады. Мәселен, неміс тілінің таралу ауқымын көңіту мақсатында республика мектептерінде неміс тілі оқытыла бастады [6].

Оның ішінде ГФР мен КСРО арасында тығыз байланыс орнатылды. Германия үкіметі соғыс кезінде азаматтық алған немістердің тарихи отанына қайта оралуын талап ете бастады. Сонымен қоса Қайта құрудың басталуымен ресейлік немістер автономия құру мәселесін көтере бастады; әсіресе, Еділ бойында республика құру өзекті мәселеге айналды. Мұндай талаптар, ерине, орталықтың нәтижелі шешім қабылдаудың әкеп соқтырмады. Дегенмен орталық аппарат немістердің өмір сүру жағдайын жақсартуға мүдделі болып, неміс тілінде орталықтар ашып, жалпы білім беретін мектептерде неміс тілін оқытуды бекітті. Мұндай іс-шараға ГФР үкіметі де демеушілік танытып отырды.

1990 жылы Германияның демеушілігіне ие болған Қазақстанның Павлодар, Қарағанды және Қостанай облыстары болатын [7].

Немістер толықтай ақтауга ие болмаса да, өздерінің ұлттық ерекшелігін сактауга, әрі оны таратуға мол мүмкіндік алды.

1989 жылы тұнғыш рет Қазақстанда немістердің ұлттық санасының көтерілуі қарқынды түрде жүргізіле бастады. Энтузиасттардың еңбегінің арқасында «Қайта өркендеу» қоғамы мен ұлттық мәдени орталықтар құрылды. 1992-1995 жылдары Қазақстан немістерінің съезінде Неміс кенесі құрылып, ол барлық немістердің құқықтары мен көзделген мәселелерін шешуге тырысты.

Ал 1994 жылы Алматы қаласында Неміс үйі ашылды. Өзінің аз ғана ғұмырында аталмыш үй немістердің мәдени, әлеуметтік-саяси өмірінде жетекші рөл атқара білді. Ал Неміс кенесі – Қазақстан мен Германияның алтын көпіріне айналды. Яғни, аталмыш Кенес республика немістерінің мүддесін көздел, әрі оны қорғап демеушілік жасауда Германиямен келіссөздер жүргізді. 1993 жылы қазан айында ел үкіметінің Қаулысына сәйкес, немістердің этникалық қайта өркендеуінің кешенді бағдарламасын жасады [8].

Аталмыш бағдарлама негізінде, этникалық қайта өркендеудің облыстық бағдарламасы өндөліп, қабылданған болатын. 1994 жылдың желтоқсанында бағдарламаның уақытын созу және қосымша іс-шаралар бекіту туралы шешім қабылданды. Неміс Кенесі төл тілдің қайта түлеуіне өзіндік үлесін қости.

«Қайта өркендеу» қоғамының бастамасымен елордамызда неміс кешені құрылды. Яғни кешен өз ту астына бала-бақша, бастауыш мектеп пен гимназияны қабылдады. Ал Қарағанды қаласында неміс прогимназиясы (бастауыш сыныптар) және бала-бақшасы ашылды [9].

Неміс қоғамдық бірлестігінің қызметінде мәдени іс-шаралар жетекші рөл атқарады. Облыстық, қалалық және аудандық ұлттық-мәдени орталықтарда хор және вокал топтары, фольклор, музика және отбасылық ансамбльдер, би топтары құрылды. Орталықтарда кітапханалар, неміс жексембілік мектептер жұмыс жасайды. Мәдени орталықтар үшін мамандарды дайындауда Павлодар мен Рудный қалаларының музикалық колледждері енбек етеді. Алматыда ТМД бойынша, жалғыз неміс драма театры жұмыс жасайды. Немістердің өмір сүру дағдысы жөнінде

республика азаматтары «Гутен Абенд» атты алталақ теле бағдарламадан біле алады. Сонымен қатар неміс тіліндегі радио толқыннан, «Дойче Альгемайне» атты мерзімді басылымнан немістердің хал-ахуалы жөнінде мәліметтер көптең бейнеленген. Эрине, мұндай ақпарттардың барлығына демеушілікті республикалық бюджет жасап отыр.

1958 жылдан бастап, Қазақ мемлекеттік радиосында неміс редакциясы жұмыс жасап келеді. Мемлекеттік қолдауға неміс көркем-әдеби және қоғамдық-саиси альманах «Феникс» ие болып отыр. 1997 жылдың күзінен бастап, Германияда «Евроазиялық курьер» атты құнды басылым жарыққа шыға бастады. Неміс ұлты өкілдерінің тығызы байланысын орнатуға отандық ғалымдардың еңбегі де сұбелі үлес қосуда [10].

Неміс этносы көпұлтты Қазақстанның халқы ретінде ұлтаралық бейбітшілік пен келісімді қолдайды. Қазақстан сияқты көпұлтты мемлекетте ұлтаралық тәндікті сактау үшін, әрбір ұлттың қыын тағдырын жасырып қоюға болмайтындығы хақ. Тағдырдың тәлкегіне байланысты республикаға әр түрлі ұлттар мен ұлыс өкілдері көшіп келді. Эрине, олардың мұндай жақсы ғұмыр кешуіне қазақтардың атқарған үлесі өте мол. Қыын-қыстау заманда қазақ ұлты өкілдері депортацияланған халықтарға қол ұшын беру арқылы қонақжайлыштың тамаша үлгісін паш етті. Осыған байланысты, әрбір ұлттың салт-дәстүрі мен тұрмыс-тіршілігі – халқымыздың баға жетпес құндылығы болып табылады.

Бұгінгі таңда Қазақстан үкіметі эмиграция толқынын қысқартуға бағытталған іс-шаралар жасап отыр. Айта кетерлік жайт, өздерінің тарихи отандарына қайта оралған немістердің басым көпшілігі қазақ еліне қайта оралуды қалайды. Ал өз кезегінде республика үкіметі мұндай бастаманы қолдап, өз отандастарының қайта елге оралуына мүдделілік танытып отыр.

Мысалы, визалық формуланы жұмсартуға және азаматтардың қайта оралғаннан кейінгі жағдайларына көмек беруге мемлекет мүдделілік танытып отыр. Мұндай бастамалар Қазақстан-Германия арасындағы байланысты қүшейтіп қана қоймай, екі ел ішіндегі немістердің жағдайларына толық бақылау орнатуға мол мүмкіндік туғызады.

Неміс диаспорасының тіл мәселесінің генезисі – олардың шығу тегімен тікелей байланысты. Себебі бұрынны КСРО аумағында өмір сүрген немістердің арғы тегі Германияның арғы жағынан келген азаматтар болып табылады. Олардың көпшілігі, Германияның онтүстік-батысының тұмасы болып табылады. Өйткені ол жерде өмір сүрген немістердің жер шаруашылығымен айналысатын шурайлы жерлері өте аз болған, сондай-ақ Франциямен соғыс жергілікті халықтарды әбден қалжыратып бітірген болатын.

XVII-XIX ғасырлар арасында эмиграциялық толқынның орталығы – солтүстік Эльзас, солтүстік Баден, Вюртемберг, Гессен, Пфальц сынды аудандар болатын.

Сонымен қатар Солтүстік Германиядан да сыртқа қарай көшу процесі басталды. Мұндай территориялық ауытқушылықтар немістер арасында тілдік ерекшеліктер проблемасын туғызып отыр [11]. Көп ұлтты елді мекендер құрыла бастады. Тіпті, жекелеген отбасыларда мультилингвизм пайда болды.

Бір анығы, республикаға көшіп келген немістердің диалектісі бұрынғы өмір сүрген аумақпен сәйкес келетіндігі. II Дүние жүзілік соғыс қарсанында және барысында солтүстік Қазақстанға көшіп келген неміс ұлты өкілдері демографиялық және әлеуметтік қана емес, тілдік ерекшелікті де тудырды.

Откен ғасырдың 20-30 жылдары Саратов қаласында неміс қоныстанушыларының диалектісі профессор Г.Г. Дингес, А.П. Дульзон, ал бұрынғы Ленинград қаласында В.М. Жирмунскидің бастамаларымен оқытыла бастады. Қазақстан, әсіресе, Алматылық ғалымдардың неміс диалектикалық проблемасына деген қызығушылықтары арта түсті. 1964 жылы Алматы Мемлекеттік Педагогикалық Шет тілдер институтында Г. Панкратц төменгі неміс диалектикасына байланысты тұнғыш еңбегін жазды. Алматылық ғалым А.А. Вейлерт Еділ бойының колонияларын зертте барысында неміс халқының тілдік ерекшеліктерін анықтаған болатын [12].

Қазақстанда өмір сүріп жатқан ресейлік немістердің көбісі өздерінің салт-дәстүрі, әдет-ғұрпымен қатар тілдік ерекшеліктерін де сактаған.

Корытындылай келе, Қазақстандағы неміс диаспорасының пайда болған уақытын екі ғасырмен есептегу керек. Атамыш диаспора біздің республикамызға келу барысында бірнеше өзіндік факторларға ие. Мәселе, немістердің алғашқы депортациялық толқыны әскери жұмысшылар

қатарында болуымен байланысты; ал екінші толқын жер шаруашылығымен айналысқан еңбек ресурстары және соңғысы республика аумағына II дүние жүзілік соғыстан кейін келгендер.

Неміс диаспорасы, өздерінің мәдени, рухани-моральдік құндылықтарын сақтау үшін өздерінің тарихи отанының азаматтарымен тығыз қатынас орнатты. Ал өз кезегінде ГФР мұндай бастаманы қолдап, демеушілік жасауға кірісті. Сонымен ГФР мен ҚР-сы арасында неміс диаспорасының материалдық және рухани құндылықтарын қанағаттандыруға бағытталған интеграциялық көшкін басталды.

ӘДЕБІЕТ

- [1] Лалтука. С. Диаспора. Теоретический и прикладной аспекты. социс №7, 2000г.
- [2] Под. ред. Мукомель В.И. и Пайн Э.А. Новые диаспоры. М. 2002г.
- [3] http://www.rusnauka.com/17_AND_2011/Philologia/3_89273.doc.htm
- [4] Немцы России (энциклопедия). В 3-х томах. Москва: Изд-во «Энциклопедия Российских Немцев», 1999—2006 (Предс. редкол. В. Карев, О.Кубицкая).
- [5] Материалы по переселенческому хозяйству в Степной и Тургайской областях, собранные и разработанные Экспедицией по исследованию Степных областей. – Том II. Акмолинская область, Акмолинский уезд. - СПб., 1907. - С. 3 (вторая пагинация).
- [6] ЦГИА СССР. Ф.592. Оп.44. Д.301. Л.15-18, 297.
- [7] Станович Т.Н. Из истории носителей немецкого говора села Петерфельд Северо-Казахстанской области//Вопросы немецкой диалектологии и истории немецкого языка. - 1973. - Омск. - С. 36-38; Розанов А. На родной земле//Наука и религия, 1986. - № 8. - С. 21-23; Социально-культурное развитие немцев Казахстана. Научно-аналитический обзор. - Алма-Ата, 1990 и др.
- [8] Аманова А.С. Немецкое население Карагандинской области (по материалам переписи населения 1999 г.)/Этнодемографические процессы в Казахстане и сопредельных территориях: Материалы V Международной научно-практической конференции. Усть-Каменогорск, 20-21 октября 2003 г. - Усть-Каменогорск: Изд. "Медиа - Альянс". 2004. - С. 343-352.
- [9] Этнодемографические характеристики немецкого населения Центрального Казахстана (по материалам) переписей населения Казахской ССР 1959-1979 годов // Научное сообщество этнических немцев в Средней Азии и России: современное состояние и перспективы. Материалы Межд. науч.-метод. конф. 23-24 октября 2008 г. – Караганда: Арко, 2008. - С.17-23.
- [10] К вопросу о трудовой миграции немецкого населения Казахстана// Вестник филиала РГСУ в г.Ош.– Оп: Изд. филиала РГСУ в г.Ош, Материалы международной научно-практической конференции «Защита социальных интересов личности- гарант стабильного и благополучного общества», посвященной 15-летию российского государственного социального университета. №4, 2006. -189 с. – С.106-112.
- [11] Лайгер М.П. Социально-культурное развитие немцев Казахстана: научно-аналитический обзор.— Алма-Ата: Наука, 1990.
- [12] История российских немцев в документах (1763—1992 гг.).- (Сост.: В. А. Ауман, В. Г. Чеботарева) — М.: МИГУП, 1993.
- [13] Немецкое население Центрального Казахстана в первой половине 20-х гг. XX в./ Культура и интеллигенция меняющихся регионов России: XX в. Интеллектуальные диалоги: XXI век. Россия-Сибирь-Казахстан: Материалы VI Всерос. науч. и науч.-практ. конф. с международным участием (Омск, 3-5 окт. 2006 г.)/Отв.ред. В.Г.Рыженко. Ч. 2. Омск: Межд. ин-т стратегич. проектир., 2006. - 328 с. – С.252-257.
- [14] Обзор деятельности правительственної агрономической организации в Сибири и Туркестане в 1913 г. - Петроград, 1915. - С. 40.
- [15] Соколов П.И. Население, культура, колонизация района Туркестан-Сибирской железной дороги. - СПб., 1909. - С. 116-120.
- [16] Составлено автором по материалам: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. Уральская область. Вып. 88. - СПб., 1904; Тургайская область. Вып. 87. - СПб., 1904; Акмолинская область. Вып. 81. - СПб., 1904; Семипалатинская область. Вып. 84. - СПб., 1905; Астраханская губерния. Тетрадь 2. - . Вып. 2. - СПб., 1904; Семиреченская область. Вып. 85. - СПб., 1905; Сыр-Дарынская область. Вып. 86. - СПб., 1905; Закаспийская область. Вып. 82. - СПб., 1905.

REFERENCES

- [1] Lallwka. S. Diaspora. Theoretical and applied aspects. Socis 7, 2000g.
- [2] Ed. Ed. Mwkamel VI EA and Pain Novi diaspora. M. 2002.
- [3] http://www.rusnauka.com/17_AND_2011/Philologia/3_89273.doc.htm
- [4] Niemce Russia (Encyclopedia). In 3 volumes. Moscow: Izd "Éndiklopediya Rossiyskix the Germans", 1999-2006 (Preds. Redkol. V. Karev, O.Kwibickaya).

- [5] Material pereselençeskow along xozyaystvw in Steppe and Twrgayskoy oblastyax, sobrannie and razrabotannie Ékspediciey issledovaniyu along the steppe region. - Volume II. Akmola region, Akmola district. - St. Petersburg., 1907. - S. 3 (Second paginaciya).
- [6] CGIA USSR. F.592. Op.44. D.301. L.15-18, 297.
- [7] Stanoviç TN History nositeley to German Govora villages Peterfeld North-Kazakhstan region // Questions German dialectology and history of the German language. - 1973. - Omsk. - S. 36-38; A. Rozanov On the native earth // Science and Religion, 1986 - No. 8. S. 21-23; Social and cultural development of the Germans of Kazakhstan. Scientific and Analytical Survey. - Alma-Ata, 1990 and others.
- [8] Amanova A.S. Nemeckoe population of Karaganda region (along the materials perepis population of 1999 g.) // Étnodemografičeskie processes in Kazakhstan and adjacent territories: Materials of V International scientific-practical conference. Ust-Kamenogorsk, 20-21 October 2003 - Ust-Kamenogorsk: Vol. "Media Alliance". 2004. C. 343-352.
- [9] Étnodemografičeskie characteristics of German population of Central Kazakhstan (material) perepisey population of the Kazakh Soviet Socialist Republic 1959-1979 acts // Scientific community étničeskix the Germans from Central Asia and Russia: Current status and prospects. Materials Int. nawç. method. conf. October 23-24, 2008 - Karaganda: Arco, 2008.- S.17-23.
- [10] To the right of the voprosy labor migration in the German population of Kazakhstan // Bulletin of the branch RGSW in g.Oş. - Osh: Vol. RGSW branch in Osh, the international scientific-practical conference "Protection of Social interests lïçnostü-guarantor stabılınogo and blagopolwçnogo society", dedicated to the 15th anniversary of the Russian State Social University. 4, 2006. 189 pp. - S.106-112.
- [11] Layger MP Social and cultural development of the Germans of Kazakhstan: scientific-analytical obzor.- Alma-Ata: Nauka, 1990.
- [12] History rossiyskix the Germans in dokumentax (1763-1992 Gg.) .- (Sost.: V. A. Aumann, VG Chebotarev) - M.: MIGWP, 1993.
- [13] The German population of Central Kazakhstan in the first half of the 20 x Gg. XX // Culture and intellectuals menyayusçixsy in regions of Russia: from the twentieth. Intellectual dialoq: the twenty-first century. Russia-Siberia and Kazakhstan: Material VI Vseros. nawç. and nawç. practical. conf. international participation (Omsk, 3-5 mmHg. 2006 g.) / Otv.red. V.G.Rijenko. C. 2. Omsk: Int. In-strategic. proektir., 2006.- 328 p. - S.252-257.
- [14] Videos activity pravitelstvennoy agronomiçeskoy Institutions in Siberia and Turkestan from 1913 g - Petrograd, 1915. - S. 40.
- [15] Sokolov PI Population, culture, colonization region Turkestan-Siberian trained employees. - St. Petersburg., 1909. - S. 116-120.
- [16] Sostavлено along the micro-blogging material: Start vseobşçaya perepis population of the Russian Empire, the 1897 year. Ural Region. Vol. 88 - St. Petersburg., 1904; Twrgayskaya Region. Vol. 87. - St. Petersburg., 1904; Akmola region. Vol. 81 - St. Petersburg., 1904; Semipalatinsk Region. Vol. 84. - St. Petersburg., 1905; Astrakhan province. Copy-book 2.. Vol. 2. St. Petersburg., 1904; Semirechenskaya Region. Vol. 85 - St. Petersburg., 1905; Paint Dariinskaya Region. Vol. 86. - St. Petersburg., 1905; Zakaspíyskaya Region. Vol. 82. - SPb., 1905.

Проблемы возникновения миграционного потока немецкой диаспоры в Казахстане

Апендиев Т.А.

timur.apendiev@mail.ru

РГП PhD докторант института Истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: диаспора, демография, депортация, немцы, миграция, территория, Ассамблея, переселение, этнос, нация, многонациональная страна, политика, национально-культурные центры.

Аннотация. В данной статье были исследованы проблемы появления немецкой диаспоры в Казахстане и ее сегодняшнее развитие. Автор с помощью сравнительного и контент анализа определяет специфический характер немецкой диаспоры на территории современного Казахстана и систематично составляет несколько концепций из истории и перспективы развития данной диаспоры.

Поступила 27.03.2015 г.